

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА МУЛОҚОТЧАНЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА АРТ-ТЕРАПИЯНИНГ ЎРНИ (ЭРТАК ТЕРАПИЯ МИСОЛИДА)

*Самарова Шохиста Рабиджановна,
Чирчиқ давлат педагогика университети Педагогика факультети
“Психология” кафедраси доценти психология фанлар номзоди,*

*Худайкулова Лайло Чориевна,
Педагогика ва психология таълим йўналиши 2 курс магистри.*

Болани мактаб таълимига психологик тайёрланишнинг субъектив томони ҳам мавжуд бўлиб, унинг мактабда ўқишга хоҳиши, интилиши, катта ёшдаги одамлар билан мулоқотга киришиш истаги -мазкур тайёргарлик билан узвий боғлиқдир. Болада шу даврга келиб ўқиш, билим олиш ҳақида тўғри тасаввурлар шаклланади. У мактаб жамоаси аъзоларининг масъулиятли вазибаларини англайди ва уларга итоат қилишга, уларнинг кўрсатмаларини бажаришга мойил бўлади. Лекин болаларнинг ҳаммаси бир хил эмаслиги сабабли улар ўртасида муҳим фарқлар вужудга келади. Баъзан шундайлари ҳам учрайдики, улар мактабга бутун вужуди билан талпинади, ўқишга қанча вақт қолганлигини мунтазам санайди, ўқув ашёларини олдинроқ тайёрлаб қўйишга ҳаракат қилади. Бошқа бир бола эса мактабдан қатъий воз кечишгача бориб етади. Ўқишга салбий муносабат кўпинча катталарнинг кўрқитишлари оқибатида вужудга келади. Шунингдек, ака ва опаларининг мактабдаги “қийин кечинма ва вазиятлар” тўғрисидаги гаплари, уйда болаларни кўпроқ дарс тайёрлашга мажбур қилиш ҳам ўқишга салбий муносабат уйғотади. Бундай болалар таълим муҳитига киришишда қатор руҳий тўсиқларга дуч келадилар.

Мактабда таълим- тарбия ишларини ташкил қилишда кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг анатомик -физиологик хусусиятлари, жисмоний камолот даражасини ҳисобга олиш муваффақият гаровидир. Бошланғич синф ўқувчилари биологик жиҳатдан нисбатан уйғун ўсади, унинг бўйи ва оғирлиги, ўпкасининг ҳажми, сизими мутаносиб ривожланади. Бироқ боланинг суяклари (кўкрак қафаси, тос, қўл суяклари), умуртқа поғонасида ҳали тоғайсимон тўқималар учрайди, бу эса унинг суяк тизими такомиллашиб бўлмаганлигини кўрсатади. Юрак мускуллари тез ўсади, қон томирларининг диаметри сал каттароқ бўлади, миянинг оғирлиги бошланғич синфларда 1250-1400 граммни ташкил қилади. Мия пўстининг аналитик –синтетик фаолияти такомиллашади, кўзғалиш билан тормозланиш ўртасидаги муносабат ўзгаради, лекин кўзғалиш нисбатан устунликка эга бўлади. Шунинг учун боланинг тўғри ўсишига ғамхўрлик қилиш, толиқишнинг олдини олиш, ўқиш ва дам олиш тартибга қатъий риоя этиш зарур.

Ғарб ва шарқнинг буюк алломалари таъкидлаганидек, инсоннинг феъл – атвори ҳаммадан кўра кўпроқ ҳаётнинг дастлабки йилларида таркиб топади ва унда шу даврда пайдо бўлган сифатлар, хислатлар, фазилатлар, хосиятлар мустақкам ўрнашиб, шахснинг иккинчи табиатига айланади. Шу боис, инсоннинг иккинчи табиатида ижобий ҳиссиётларни, фазилатларни таркиб топтириш, юксак ахлоқ номаларига ўсиб ўтишни таъминлаш, шакллантириш учун бутун масъулият бошланғич синф ўқувчилари ҳамда ўқитувчисининг зиммасига тушади. Ўқувчининг мазкур ёш даврида ўқитувчининг ҳар бир

гапи, ҳар қайси хатти-ҳаракати, таъсир кўрсатиш услуби, унинг учун ҳақиқат мезони вазифасини бажаради. Бошланғич синф ўқувчилари ишонувчан, ташқи таъсиротларга берилувчан бўладилар, улар ўқитувчиларига қаттиқ ишонадилар, унинг фикр-мулоҳазаларига қулоқ соладилар, педагог назокатидан жиддий таъсирланадилар, талабларига ҳамиша амал қиладилар, берилган топшириқларни беками-кўст бажаришга интиладилар. Ана шу даврда ўқитувчи учун:

а) ўқувчиларнинг маънавиятига таъсир кўрсатиш, ижобий ҳис-туйғулари ва эзгу ниятларини қўллаб –қувватлаш;

б) уларни атрофдаги кишиларга ёрдам беришга ундаш, тўғри мулоҳаза юритишга ўргатиш, номаъқул қилиқлардан тийиш, табиат манзараларини кузатишга ва мусиқа тинглашга одатлантириш;

в) уларга нималар билан шуғулланиш кераклигини, бурч ҳиссини тушунтириш;

г) улар билан ўқилган китобларни, қўрилган томашларни муҳокама қилиш имконияти туғилади. Айниқса, ўқитувчининг ўқувчилар билан мазмунли суҳбатлар ўтказиши, уларни ғаройиботлар оламига олиб кириши, фаоллик сари етаклаши алоҳида аҳамият касб этади.

Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ахлоқий сифатларини ривожлантиришда кўзланган мақсадга эришиш учун уларнинг ёши ва психологик хусусиятларини ҳисобга олиш шарт. Ўқувчиларнинг психологик хусусиятлари ҳар хил бўлиб, бир ўқувчига муваффақият билан қўлланган тарбиявий таъсир воситаси бошқа бирига қўлланилганида кутилган натижани бермаслиги мумкин. Тарбиявий тадбирлар ўқувчиларга яккама- якка ёндашиб амалга оширилса, у ҳолда яхшироқ самарага эришилиши, шубҳасиздир.

Эртак - эрта болалиқдан то қариликгача бутун умр йўлдошимиз. Бола учун эртак шунчаки фантастика эмас, балки ҳақиқий дунёдир. У эртак қаҳрамонлари образига ўрганади, эртак воқеасини реал ҳаётга ўтказади, шу орқали уни ҳам, ўзини ҳам ўзгартиради. Эртак туфайли, соғлом фикрни ўрганиш учун: бу ҳаётда ҳамма нарсани яхшилаш, одамларнинг фаровонлиги учун ўзгартириш мумкин. Ҳаёлий вазият ўйин билан боғлиқ эртакни – бошланғич синф болаларнинг асосий фаолиятига айлантиради. Болалар билан ишлашда энг қийин бўлим - изчил нутқ. Эртак терапияси усулидан фойдаланган ҳолда дарсларда изчил нутқни ривожлантириш марказий ўринни эгаллаши керак, чунки бошқа ҳеч қандай фаолият тури боланинг нутқ соҳасига бундай мураккаб таъсир кўрсата олмайди. Эртак «ҳаёт тажрибасини бир авлоддан иккинчисига ўтказиш воситаси сифатида» тақдим этилади. Эртак бола тарбиясининг муҳим элементидир. У ҳаёт ҳақида оддий ва осон тушунарли тилда ҳикоя қилади, эртак ўргатади, завқлантиради ва таскин беради, шу билан бирга эртак вазиятларнинг ёрқин ранглари остидан ахлоқий ва таълимотларни маҳорат билан яширади. Биринчи кўрсатма, бунинг натижасида бола атрофидаги дунёда ўз муносабатларини куришни ўрганади - бу эртак. Туйғулар, кечинмалар ва ҳис-туйғулар даражасида эртак боланинг қалбига жуда нозик таъсир кўрсатади, лекин шунга қарамай, болани ҳаётни ўрганишга мўлжалланган йўлидан аниқ ва тўғри олиб боради, уни чалкаштириб юборишдан сақлайди.

Ишнинг мақсади - эртак терапияси усулларида фойдаланган ҳолда эртакларни қайта ҳикоя қилиш ва ёзишни ўргатиш учун махсус синфларни ишлаб чиқиш. Болага турли хил ижодий фаолият турларида намоён бўлиш орқали ўзини ўзи англаш имкониятини беринг.

Ўрганиш мавзуси: Мактабгача ёшдаги болаларда эртак терапияси ёрдамида муаммоларни ҳал қилиш жараёни

Иш вазибалари:

1. Эртак терапияси соҳасида маҳаллий ва хорижий етакчи психолог ва ўқитувчилар тажрибасини ўрганиш.

2. Катта мактабгача ёшдаги болалар билан нутқни ривожлантириш учун дарсада эртак терапияси усулини қўллаш самарадорлигини аниқлаш.

3. Мактабгача ёшдаги болаларда эртак терапияси усулидан фойдаланиб, муаммоларни ҳал қилиш воситаси сифатида эртакдан фойдаланиш имкониятларини ўрганиш

Асарнинг асосий мазмуни. Эртак терапияси соғлиқни сақлаш учун мўлжалланган технологиялар турларидан биридир. Бу болалар билан ишлашда инновацион усул бўлиб, у турли муаммоларни ҳал қилишда эртак кўмагида болага юмшоқ ва бефарқ таъсир қилиш имконини беради: таълим, тарбия, шахсиятни шакллантириш ва боланинг хатти-ҳаракатларини тўғрилашга ёрдам беради. Бу эртак болаларни яхшилик ва ёмонлик меъёрлари билан таништиради, ҳар доим ўзгармас ва тарбияловчи шаклда эмас, шунда боланинг ўзи нима яхши ва нима ёмонлигини тушунади. Айнан эртак қахрамонлари намуналарида неқбинлик, ўз кучига ишониш, мақсадга эришишда матонат каби муҳим фазилатлар тарбияланади. У болага содда ва тушунарли тилда ҳаёт ҳақида гапириб беради, уни ўргатади, кўнгил очади ва таскин беради, шу билан бирга эртакларнинг ёрқин ранглари остида ахлоқий ва тарбияни маҳорат билан яширади. Эртак болани ташқи дунё билан муносабатларини қуришни ўргатадиган биринчи қўлланмадир. Эртак болага нафақат ўргатади ва тарбиялайди, балки уни даволайди. Ва айнан шу даврда мактабгача ёшдаги болалар учун керак бўлган нарсалар.

Эртак терапияси - бу шахснинг нутқини ривожлантириш, онгни кенгайтириш, шунингдек, ташқи дунё билан нутқ орқали ўзаро муносабатни яхшилаш учун эртак шаклидан фойдаланадиган усул.

Бошланғич синф ўқувчиларни шахсий сифатларини шакллантиришнинг энг ноёб даври. Бу вақтда унинг модели қўйилган. Демак, ўқитувчининг асосий вазибаси ўқувчи шахсининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда унинг изчил монолог нутқини ривожлантиришга ғамхўрлик қилишдан иборат.

Сўнги пайтларда шахсининг нутқни ривожлантириш жиҳатларига қизиқиш ортиб бормоқда. Анъанавий таълим мактабгача ёшдаги боланинг коммуникатив компетенциясини ривожлантиришга қаратилган. Муайян билим ва кўникмалар шахснинг нутқ хатти-ҳаракатини (мулоқотда нутқ тактикасини танлаш) белгилайдиган нутқнинг субъектив хусусиятларини ҳисобга олмасдан.

Етакчи мутахассисларнинг ишларини ўрганиб чиқиб, эртак терапияси усули нутқни ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида болалар билан ишлаш учун самарали ва талабга эга деган хулосага келишимиз мумкин.

Нутқни ривожлантириш жамиятимизда тобора долзарб муаммога айланиб бормоқда. Бугунги кунда мактабгача мактаб таълимда педагогиканинг асосий вазибаси болаларни ўқитиш, ривожлантириш ва тарбиялашнинг янги шакллари ва усулларини излашдир.

Эртак терапиясининг ўзига хослиги, биринчи навбатда, унинг универсаллигидадир, чунки эртак маълумотли бўлганлиги сабабли, ўқитувчилар ва ота-оналарни ўзига жалб қилади. Унинг таҳлили орқали катталар ўз ҳаёти ва боланинг ҳаёти, унинг аҳволи, қийинчиликларни енгиш йўллари, дунёқараш

позициялари ҳақида маълумот олади, ота-оналарга болада бирон бир инсоний муаммоларни бошдан кечираётганлигини тушунишга ёрдам беради.

Эртақ терапиясида етакчи ғоялар қуйидагилардир:

- ўз имкониятлари, ва ўз ҳаётининг қадр-қимматини англаш;
- ҳодиса ва ҳаракатларнинг сабаб-оқибат муносабатларини тушуниш;
- муносабатнинг турли услубларини билиш;
- ташқи дунё билан мазмунли ижодий алоқа;
- ички куч ва уйғунлик ҳисси.

Болалар ва катталар учун эртақ терапиясининг когнитив ва ижодий жиҳатлари айниқса муҳимдир. Когнитив жиҳат - эртақларни таҳлил қилиш, сизга таниш вазиятларга бўлган нуқтаи назарингизни ўзгартириш ёки сезиларли даражада Ижодий жиҳатга ёзиш, чизиш, кўғирчоқлар яшаш, эртақларни драматизация қилиш киради, бу эса тасаввурнинг ижодий энергиясини чиқаради. Ижодий жиҳатнинг ривожланиши болага ва катталарга ҳаётини конструктив равишда ўзгартиришга ёрдам беради.

Анъанавий равишда эртақ терапиясининг ривожланишида тўрт босқич мавжуд:

1. Оғзаки халқ ижодиёти.
2. Эртақ ва афсоналарни тўплаш ва тадқиқ қилиш
3. Психотехника.
4. Бирлаштирувчи

Эртақлар билан ишлашнинг асосий тамойиллари:

1. Огоҳлик (сюжет ривожланишидаги сабаб-оқибат муносабатларини англаш; воқеалар ривожланишида ҳар бир қаҳрамоннинг ролини тушуниш).
2. Кўплик (бир ҳодиса, вазият бир неча маъно ва маънога эга бўлиши мумкинлигини англаш). Шунинг учун ҳам ўқитувчининг асосий вазифаси бир хил эртақдаги вазиятни бир неча томондан кўрсатишдир.
3. Ҳақиқат билан боғланиш (ҳар бир эртақ вазияти олдимизда маълум бир ҳаёт сабоқларини очишини англаш).

Ҳозирги вақтда психологлар ва ўқитувчиларнинг кўплаб тадқиқот ишлари болалар нутқини ривожлантириш муаммосини ўрганишга бағишланган. Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, изчил нутқни шакллантириш, ривожлантириш, ибораларни тўғри қуриш қобилияти мактабгача ёшдаги болалар нутқини тарбиялашнинг асосий вазифаларидан биридир. Тил ва нутқнинг асосий, коммуникатив функцияси фақат изчил нутқ ёрдамида такрорланади. Бола нутқини ривожлантириш учун амалиётда ўқитувчилар турли хил машғулотлардан, дидактик ўйинлардан, эртақ ўқишдан фойдаланадилар.